

Hrvatski jezik kroz ruski sitnozor

(Артур Рафаэлович Багдасаров:
*Хорватский литературный язык
второй половины XX века*, ВТИ,
Москва 2004., 163 str.)

Jedan od problema koji Republika Hrvatska ima i danas, 15 godina nakon proglašenja samostalnosti i suverenosti te međunarodnoga priznanja, kako u Europi, tako i izvan nje, jednako je težak od prvoga dana: priznavanje i prepoznavanje hrvatskoga standardnog jezika kao jezika koji nije hrvatskosrpski, ni srpskohrvatski, ni hrvatski ili srpski, ni srpski ili hrvatski, ponajmanje samo srpski, pa – *in ultima linea* – ni bošnjački, ni crnogorski – već je, jednostavno, hrvatski. Premda, dakle, Ustavom Republike proklamiran službeni jezik građanima naše države nije upitan bilo nazivom, bilo obuhvatom, u inozemstvu je njegov status nezavidniji. Ponajprije, mnogi inozemni lingvisti niječu mogućnost razgraničenja hrvatskoga i srpskog jezika zbog sličnosti među njima, ne uzimajući u obzir mnogostruke bjelodane razlike, počevši, primjerice, od najuočljivije – grafijske. Takvu stavu pridonosu i stara unitaristička retorika, koja se ne odnosi isključivo na jezik, već se proteže i na književnost, te tendenciozno naučavanje pojedinaca s područja bivše države o tobožnjem “našem” jeziku kojim su se svi, bez prisile, služili i međusobno se razumjeli, pa je, valjda, šteta da se to lingvističko bratstvo i jedinstvo prokaže kao neistina.

Status opće i jezikoslovne kroatistike bolji je ondje gdje postoje lektorati hrvatskoga jezika. O tome gdje se predaje i tko

predaje hrvatski jezik brine se mjerodavno Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. S druge pak strane, nerijetko se i u slavističkim seminarima u inozemstvu poučava srpskohrvatski ili hrvatskosrpski, a gdje gdje i nešto što se kolokvijalno naziva BCS (Bosnian-Croatian-Serbian; bošnjačko-hrvatsko-srpski). Nije teško pretpostaviti kakve se i kolike jezične kompetencije stječu svršetkom takva studija.

S obzirom na to da nakon pada komunizma u istočnoj i jugoistočnoj Europi jezici tih država na zapadu gube svoj mistični šarm, financiranje njihova poučavanja kopni. U tome je vjerojatno dio odgonetke zašto se stvari ne razlučuju kako treba te zašto se pod istu kapu trpaju različiti jezici. Uz to, kako je do 1990. bilo normalno predavati srpskohrvatski ili, rjeđe, hrvatskosrpski, nešto valja pripisati i inerciji, prema kojoj se nastavilo poučavati što se do tada poučavalo.

Ipak, da su naponi pojedinih stranih slavista¹⁵, koji su uložili trud u proučavanje i opisivanje hrvatskoga jezika, njegova povijesnoga i suvremenog razvitka, rezultirali itekako vrijednim radovima, potvrđuje i knjiga Artura Rafaēloviča Bagdasarova *Hrvatski standardni jezik druge polovine XX. stoljeća*¹⁶. U Proslavu se jasno očituju autorovi ciljevi i namjere: prikazati aktualne probleme etnojezične konfliktologije u SFRJ na primjeru jezičnoga razgraničavanja hrvatskoga i srpskog jezika; otkriti strukturnu tipologiju sličnosti

¹⁵ Npr. radovi J. Kalsbeek, G. Newekowskog, I. Nyomárkaya, G. Holzera, B. Kunzmann-Müller, S. Gracciottija...

¹⁶ Bagdasarov rabi termine *standardni jezik* i *književni jezik* kao sinonime, otuda obje varijante u tekstu.

i razlika među dvama bliskim i srodnim jezicima; opisati i analizirati funkcioniranje hrvatskoga standardnog jezika i variranje njegovih normi u novim okolnostima postjugoslavenskoga razvitka. Bagdasarov knjigu namjenjuje slavenskim filozofima, predavačima slavenskih jezika, studentima i postdiplomantima filoloških grupa na fakultetima i višim školama, a preporučuje ju kao prikladnu literaturu za povijest i dijalektologiju hrvatskoga jezika i srpskoga jezika, uvod u slavensku filologiju, sociolingvistiku i opću lingvistikku. Raspon tema, vidljiv već u naslovima cjelina, svakako opravdava taj široki spektar primjene.

U prvome poglavlju *O problemu etnojezične konfliktologije u SFRJ* razmatra se povijest hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa od četrdesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća i sociolingvistički aspekt hrvatsko-srpskih odnosa od sedamdesetih do devedesetih godina. Drugo poglavlje, *Hrvatsko-srpske razlike*, obuhvaća prikaz osnovnih faza stvaranja književnoga jezika Hrvata i Srba, a zatim se iscrpno nabrajaju razlike u pravopisu, naglasku, fonetici i fonologiji, rječotvorju i morfologiji, razlike u kategoriji roda i pri tvorbi oblika. Slijedi cjelina u kojoj se analogijom uspoređuju leksičke jedinice s obzirom na leksičko-semantičku divergentnost (npr. *naučnik* u hrvatskome označuje šegrtu, u srpskome znanstvenika, učenjaka), pa s obzirom na markiranost (jednostranu i obostranu) ili nemarkiranost (sinonimi poput *središte* i *centar*, upotrebljivi u obama jezicima). Treće poglavlje naslovljeno je *Hrvatski književni jezik na pragu 21. stoljeća*. Tematski, obrađuje se kronologija procesa normiranja hrvatskoga jezika u drugoj polovini 20. stoljeća,

variranje standardnih normi i problemi standardizacije hrvatskoga jezika, zatim odnos i upotreba sinonimnih parova “domaća riječ / tuđica” u hrvatskome tisku i književnosti. Na kraju se raspravlja o hrvatskom leksiku na razmeđu stoljeća.

Prije no što prikazemo odabrane cjeline, valja istaknuti kako je Bagdasarovljeva knjiga itekako znanstveno fundirana, osobito ako imamo na umu opseg i izdašnost pisanoga korpusa na osnovi kojega je nastala. Autor je donosio zaključke i jezično uspoređivao hrvatski i srpski na temelju provjerenih 10 ruskih rječnika i priručnika, 7 srpskih (tj. ćirilčnih) i 31 hrvatskoga (tj. latinčnoga); konzultirao je 44 izvorna književna i/ili jezična djela na hrvatskome i 8 na srpskome; pregledao je prijevode s ruskoga na srpski (njih 15) te hrvatski (njih 14), uz literaturu od 62 naslova na ruskome, 102 na hrvatskome (tj. latinicom) i 14 na srpskome (tj. ćirilicom). K tomu, riječ je o recentnim i relevantnim jedinicama, ukupno njih 307, što, bez sumnje, na prvi pogled daje naslutiti kako je autorov pristup problemu jednako seriozan i studiozan.

Kako nam je razdoblje od sedamdesetih do devedesetih godina 20. stoljeća ipak blisko, iz prvoga poglavlja odlučili smo prikazati cjelinu *Povijest razvitka hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa od 40-ih do 70-ih godina 20. stoljeća*. Pregled započinje spominjanjem 2. zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine, kada je proklamirana ravnopravnost jezika u Jugoslaviji, a kao službeni jezici navode se srpski, hrvatski, slovenski i makedonski. Također, sve odluke AVNOJ-a morale su biti objavljene na svim jezicima. Već potkraj četrdesetih godina, primjećuje au-

tor, Komunistička partija počinje centralizirati državnu upravu u Beogradu, a ideološki se nastoji realizirati utopistička doktrina tzv. marksističkoga jugoslavenstva. Jedno od sredstava za postizanje toga cilja je i “jezik-makroposrednik” – književni srpskohrvatski jezik¹⁷. On je trebao biti u službi konsolidacije jugoslavenskoga poratnog društva i buditi nadetničke patriotske osjećaje, osobito nakon prekida bliskih odnosa sa SSSR-om. Premda je u društveno-komunikacijskim i pravnim aspektima morao biti ravnopravan s ostalim jezicima (slovenskim i makedonskim), zapravo im je bio nadređen opsegom i područjem primjene. O tome svjedoči i činjenica da su Slovenci, Makedonci, Albanci, Mađari i druge etničke skupine pretežno bili dvojezični, tj. morali su učiti srpskohrvatski.

Sredinom pedesetih godina kodificiranje jezičnih i pravopisnih normi i kultura govorenja dobiva politički i kulturno-ideološki karakter. Isprva se nastojalo oslabiti, a zatim i dokinuti etnojezične razlike među Hrvatima i Srbima kako bi se unificirao jedinstven književni jezik. Na tom je tragu bio Novosadski dogovor 1954. godine, kada je utvrđeno da postoje samo varijante izgovora (ekavski i ijekavski) i pisma (latinica i ćirilica) jedinstvenoga jezika, zatim 1960. izlazi *Pravopis* dviju Matica, utemeljen na spomenutom dogo-

¹⁷ Bagdasarovljeva bilješka: “U našoj zemlji jezik o kojem govorimo tradicionalno se nazivao srbohrvatski ili srpskohrvatski, rijetko i hrvatskosrpski sa značenjem hrvatske varijante jezika. Raspadom jedinstvene države (SFRJ) i promjenom pravnoga statusa jezika promijenio se i njegov lingvonim: hrvatski jezik, srpski jezik, bošnjački jezik, a u posljednje vrijeme susreće se i naziv – crnogorski jezik.” (str. 10).

voru, a 1963. lingvonim srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik ulazi u Ustav SFRJ. U ustavima SR Srbije, SR Crne Gore i SR Bosne i Hercegovine bilo je propisano da se službeno koristi srpskohrvatski jezik, a u SR Hrvatskoj hrvatskosrpski.

Zanimljivo je da, osim povijesnih okolnosti, autor opisuje i one svakodnevne. Tako čitatelju posreduje informaciju o tome da se nakon Novosadskoga dogovora “Statistički godišnjak” objavljivao do 1971. godine samo na srpskohrvatskome (dakle, ne i na hrvatskosrpskome), da su se dnevne novosti na Radio Zagrebu u 22 sata čitale u ekavskoj varijanti do 1958. godine, da je administracija nastojala ograničiti porabu hrvatskih naziva mjeseci... Saževši predočeno, Bagdasarov zaključuje da je unitaristička doktrina marksističkoga jugoslavenstva praktično prerasla u svoju suprotnost: vodila je razgraničenju i podjeli hrvatskoga i srpskog jezika. Jezik je sve više postajao političkim pitanjem, a temeljni uzrok jezičnim prijemcima bio je u neriješenim međunarodnim odnosima. Kada su se tomu pridružili i ekonomski problemi, otvorile su se perspektive državnoga razgraničenja i podjele, što će se dogoditi 1990. godine.

Na kraju razmatranoga razdoblja izdvojen je još jedan ključni događaj u povijesti hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa – objavljivanje *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* (1967.). Deklaracija je opisana kao dokument kojim se zatražilo pravo da se hrvatski jezik nazove svojim imenom te da bude ravnopravan s ostalim jezicima u federaciji. To nastojanje, međutim, nije ostvareno, kao što nije uspio ni ponovljeni pokušaj 1971. godine. “Neuspjesi zajedničkoga jezič-

nog planiranja povezani su uvelike s time što se u obzir nisu dovoljno uzimale opće tendencije društveno-gospodarskoga, političkoga i jezičnog razvitka, kao ni povijest međuetničkih odnosa dvaju naroda. Nastojanja da se ubrza jezično jedinstvo nisu se podudarala s procesima dezintegracije države”, lapidarno je u zaključku obrazložio autor.

U drugome poglavlju, posvećenom karakteristikama hrvatskoga i srpskoga, vrlo se izdašno navode primjeri razlika citiranjem izvorne i prijevodne literature – umjetničke, stručne, publicističke. Ta je cjelina uistinu nosivi dio ove knjige jer nema vjerodostojnijega načina utvrđivanja (ne)istosti od potkrepe teza konkretnim tekstualnim materijalom. S obzirom na golem korpus koji je analizirao, Bagdasarov ne griješi kad kaže: “Mnogi elementi standardnoga jezika u Hrvata konzervativniji su nego u Srba (Srbima je, na primjer, *njezin* – arhaizam). Hrvatskomu jeziku u većem je stupnju svojstvena preskriptivna (propisujuća) norma, a srpskomu deskriptivna (opisujuća). Što je uzrokom razlike? Oštrina i prekomjerna strogost razdvajaju i razdjeljuju hrvatski i srpski jezik, a elastičnost i dvojnost normi ujedinjuju ih i djelomično čuvaju njihovo zajedništvo. Normiranje u Hrvatskoj bilo je usmjereno ka divergentnomu razvitku jezika Hrvata i Srba, a u Srbiji konvergentnomu ili usporednomu varijantnomu razvitku.” (str. 65). Međutim, razvijajući tu misao dalje, u trećem poglavlju (o hrvatskome standardu na pragu 21. stoljeća) konstatira kako je etnojezično razgraničavanje ipak izraženije u leksičko-semantičkom, terminološkom i stilističkom sustavu, a manje izraženo u gramatici i sintaksi.

Usporednim čitanjem Aničeva (1998.) i Šonjina (2000.) jednojezičnika, *Hrvatskoga jezičnog savjetnika* (1999.) skupine autora i *Hrvatskoga pravopisa* Babića, Finke i Moguša (2000.) autor dokazuje da i u literaturi bitnoj za normu nema suglasja o tome što je ispravno, a što nije. Tako se, primjerice, *general-bojnik* piše sa spojnicom / crticom prema Aniću i HJS-u, a *general bojnik* s razmakom (bjelinom) prema Šonji i HP-u. U tablici se u nastavku na tri stranice navode slične nedoumice, a autoru je posebno nejasno što valja učiniti s nazivima dvotočka i dvotočje. S obzirom na to da bi se stranac koji uči hrvatski, a ništa manje ni hrvatski osnovnoškolac ili srednjoškolac, itekako morao pouzdati u preporučenu gramatičku, pravopisnu i rječničku literaturu, ovakvo stanje ni u kojem slučaju nije povoljno za korisnika, ni za hrvatski jezik uopće. Dodatni je problem i šaroliko nazivlje u samome jezikoslovlju, o kojem se također piše. Imenički ili imenični, pridjevski ili pridjevni, samoglasnik ili otvornik, suglasnik ili zatvornik – samo su neki izdvojeni parovi.

Velika je pozornost usmjerena i na neologizme te oživljenice, pri čemu se raspravlja o njihovoj uporabnoj vrijednosti. Ističe se, i primjerima dokazuje, da je najjači dotok novotvorenica i oživljenica u sustave jezikoslovne, informatičke i vojne terminologije hrvatskoga jezika. Utvrđuje se da, istodobno, djeluje i proces pasivizacije leksika, osobito na riječi bivše jugoslavenske epohe kao što su *skojevac*, *samoupravljanje*, *dinar*, *milicija*... Ti se leksemi u suvremenim rječnicima i priručnicima obilježuju oznakom “historizam”.

Pri kraju poglavlja izdvojeno je, prema Bagdasarovu, šest osnovnih tendenci-

ja u leksičkom sustavu suvremenoga hrvatskog jezika: 1. istiskivanje stranog leksika i popunjavanje hrvatskim jednakovrijednicama; 2. rječotvorno izobilje; 3. premještanje leksema s periferije leksičkoga fonda u centar; 4. povećavanje opsega postojećih ili stvaranje novih terminoloških mikrosustava; 5. daljnja semantička i stilistička diferencijacija leksika te 6. stilistička neutralizacija dijalektizama ili regionalizama. Svi nabrojani procesi zapravo su svjedočanstvo o živosti i aktivnoj evoluciji leksičkoga sustava hrvatskoga jezika u situaciji samostalnoga lingvističkog razvitka te ne mogu biti shvaćeni drukčije nego kao pozitivan znak i, eventualno, kao poticaj na daljnje snažnije spomenutih tendencija.

Stoga, na samome kraju, nije teško suglasiti se s autorovim završnim zamjedbama o tome da je povijesno mijenjanje ili preinačivanje normi književnoga jezika posve opravdan i objektivan proces društvenoga razvitka. Evolucija jezika ne ovisi samo o volji ili subjektivnim željama pojedinaca koji se njime služe. Promjena socijalnih i političkih uvjeta života, oživljavanje zamrlih tradicija i rađanje novih, globalizacija i međukulturna komunikacija, djelatnost sredstava javnoga priopćavanja, književnost i umjetnost – svi nabrojani parametri utječu na stalno obnavljanje književnoga jezika i njegovih norma.

Hrvatski jezik, kao ravnopravan član goleme svjetske jezične zajednice, ima pravo da mu se ne niječe posebnost i ne uvjetuje daljnji razvitak. Jezikoslovci, pak, imaju zadaću unapređivati ga, činiti ga korisniku pristupačnim i jasnim te širiti kroatistička spoznajna obzorja. A kako sve to, s mnogo znanja, etičnosti, pomnje,

trezvenosti i entuzijazma, izvesti – zorno svjedoči knjiga Artura Rafačloviča Bagdasarova.

Kristian Lewis